

УДК 349.6

ШИНКАРЬОВ О.О.

**КОНЦЕПЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА
ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ**

Автором запропоновано як методологічну основу дослідження природи екологічних обов'язків громадян використовувати концепцію екологічного громадянства (environmental (ecological) citizenship). Основна ідея концепції – утвердження в усіх сферах життєдіяльності людини моделі поведінки, що покладає персональну відповідальність за захист навколишнього природного середовища, передбачає необхідність формування відповідного способу (стилю) життя (lifestyle approach). Концепція базується на загально визнаній цінності навколишнього природного середовища, вказує на те, що обов'язки у цій сфері носять позадоговірний характер і не кореспондують взаємним правам.

Ключові слова: екологічні обов'язки, екологічне громадянство, навколишнє природне середовище, юридичний обов'язок, екологічна відповідальність.

Автором предложено в качестве методологической основы исследования природы экологических обязанностей граждан использовать концепцию экологического гражданства (environmental (ecological) citizenship). Главная идея концепции – утверждение во всех сферах жизнедеятельности человека модели поведения, возлагающей персональную ответственность за защиту окружающей среды и предполагающей необходимость формирования соответствующего образа (стиля) жизни (lifestyle approach). Концепция базируется на общепринятой ценности окружающей среды, указывает на то, что обязанности в этой сфере носят внедоговорной характер и не корреспондируют взаимным правам.

Ключевые слова: экологические обязанности, экологическое гражданство, окружающая природная среда, юридическая обязанность, экологическая ответственность.

The author suggests to use the concept of ecological citizenship (environmental citizenship) as a methodological basis of research the nature of environmental responsibilities of citizens. The main idea of the concept is approval in all spheres of human behaviors the personally responsible for the protection of the environment and require the formation of an appropriate way (style) of life (lifestyle approach). The concept is based on the common values of the environment. It points out that the responsibilities in this area are non-contractual and does not correspond rights.

Key words: environmental responsibilities, environmental citizenship, environment, legal obligation, environmental responsibility.

Вступ. Останньої чверті ХХ ст. взаємодія суспільства із природою набула цивілізаційно-екологічного характеру, оскільки екологічна криза багато в чому обумовлена аксіологічною кризою як невідповідністю етичних нормативів екологічним викликом сучасності. Одним із найважливіших завдань сучасної практичної філософії став пошук основ перспективно-оптимістичної соціоприродної взаємодії [20, с. 63].

Вивчення характеру взаємодії суспільства і природи здійснюється виходячи із загальнофілософської проблематики – шляхом констатації кризи індустріального суспільства, характерного для сучасної західної культури і такого, що багато в чому сприяло виникненню екологічних проблем, які потребують переосмислення у процесі побудови нових моделей ставлення до природи. Серед мислителів, що розробляли цей аспект досліджуваної проблеми, особливо варто відзначити М. Гайдеггера, Х. Ортега-і-Гассета, К. Ясперса, Е. Фромма, М. Горкгаймера, Т. Адорно, Г. Маркузе, К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, Е. Тоффлера, П. Козловські.

© ШИНКАРЬОВ О.О. – здобувач кафедри екологічного права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

У зв'язку із загальною для сучасної західної культури кризою цінностей та актуалізацією екологічної проблематики в останні десятиліття посилюється інтерес до проблеми етико-ціннісної взаємодії суспільства з природою. Спостерігається інтенсивний пошук основ загальнозначущих етичних принципів, спрямованих на гармонізацію відносин із природним середовищем. Основна увага при цьому приділяється обґрунтуванню та концептуальній розробці екологічної етики.

Вказані напрацювання стали методологічною основою такого напрямку досліджень, як екологічна етика, яка стала передтечею сучасної концепції, що здобуває все більшу популярність у західній юридичній літературі, присвяченій проблемам захисту навколишнього природного середовища, – концепції екологічного громадянства.

Постановка проблеми. Метою статті є визначення сучасної методологічної основи дослідження екологічних обов'язків громадян, зокрема, шляхом звернення до концепції екологічного громадянства.

Результати дослідження. Поняття екологічного громадянства (environmental (ecological) citizenship) почало використовуватися в політичних документах, наукових джерелах та інституційних кампаніях із початку 90-х рр. ХХ ст. Однак, незважаючи на його широке використання, концепція екологічного громадянства потребує подальшої розробки [13, р. 450; 19, р. 173].

Більшість підходів до розкриття стійкого розвитку, поданих у науковій і спеціалізованій літературі, виходять із того, що раціональна поведінка людини ґрунтується на власній вигоді, власних інтересах, і це має бути основним орієнтиром у проведенні відповідних реформ у сфері захисту навколишнього природного середовища. Однак забезпечення стійкого розвитку суспільства не може ґрунтуватися виключно на фіскальних стимулах. Воно вимагає більшого. Виникає необхідність у більш свідомому ставленні громадян до навколишнього природного середовища.

Значення терміну екологічного громадянства є сьогодні суперечливим, оскільки, як було зазначено, відповідна концепція лише формується. У західній літературі подано декілька підходів до її розкриття, різноманіття яких проявляється вже на етапі термінологічного позначення відповідної концепції: поряд із терміном екологічного громадянства (ecological citizenship) [7, р. 152; 11, р. 12; 12, р. 134] використовуються також такі поняття, як «зелене громадянство» (green citizenship) [10, р. 499; 18, р. 280], «стійке громадянство» (sustainability citizenship) [2, р. 116; 3, р. 139; 4, р. 32], громадянство, відповідальне за навколишнє природне середовище» (environmentally reasonable citizenship) [14, р. 198].

Така концептуальна різноманітність, яка являє собою не тільки термінологічну проблему, відображає складність проблеми екологічних обов'язків громадян. Це проявляється у протилежних поглядах авторів на вирішення тих чи інших питань: так, наприклад, якщо окремі автори питання стійкого падіння споживання вважають за необхідне вирішувати через звернення до категорії екологічних обов'язків громадян, то інші пов'язують його із правом вільно обирати спосіб життя.

Серед інших недоліків представленої сьогодні в літературі концепції екологічного громадянства – приділення низької уваги прикладним аспектам реалізації екологічних обов'язків громадян. Починаючи з 2005 року концепція екологічного громадянства розглядається у взаємозв'язку з такими поняттями, як екологічна модернізація (ecological modernization) [7, р. 159; 8, р. 478], соціальна економія (social economy) [18, р. 276], стале споживання (sustainable consumption) [17, р. 296], етичні інвестиції (ethical investment) [6, р. 261]. Екологічне виховання (environmental education) [5, р. 251] й екологічний активізм (ecological activism) [15, р. 280] також сприяють більш глибокому розумінню суті екологічного громадянства. У центрі уваги в таких дослідженнях – екологічні права людини, демократичні процедури і їх роль у захисті навколишнього природного середовища, а також екологічні обов'язки громадян, значення яких особливо підкреслюється. Центральне місце в концепції екологічного громадянства, яка в сучасній західній літературі з проблем охорони навколишнього природного середовища відіграє методологічну роль, займає дихотомія екологічних прав і обов'язків громадян. Їх належна комбінація формує стрижневу частину концепції.

Узагальнення поданих у літературі підходів дає можливість визначити екологічне громадянство як утвердження в усіх сферах життєдіяльності людини моделі поведінки, яка покладає персональну відповідальність за захист навколишнього природного середовища. Йдеться про відповідний спосіб (стиль) життя (lifestyle approach) [9, р. 298]. Екологічне громадянство покликано забезпечити належний діалог між публічним і приватним, локальним і глобальним, майбутнім і теперішнім, між дією і мисленням, між правами і обов'язками.

Ендрю Добсон – найбільш визнаний розробник концепції екологічного громадянства, особливо з моменту опублікування його роботи «Citizenship and the Environment» (2003). Ця концепція базується на загально визнаній цінності навколишнього природного середовища. Вона вказує на те, що обов'язки у цій сфері носять позадовірний характер і не кореспондують взаємним правам. Так,

якщо ліберальна концепція відносин громадянина з державою вказує на конструкцію соціального договору, за яким громадяни погоджуються на встановлення влади над собою і в обмін на забезпечення їхніх прав – на відповідні обмеження і на необхідність підкорюватися державним приписам, то з навколишнім природним середовищем така договірна конструкція не діє: обов'язки людини перед природою носять безумовний характер. Крім того, якщо в усіх інших юридичних конструкціях поняттю юридичного обов'язку завжди відповідає кореспондуюче йому право, то у ситуації з екологічними обов'язками ця звична для теорії права модель відсутня. Так, Е. Добсон наголошує на тому, що екологічні обов'язки громадян носять глобальний характер, походять від моральної і політичної відповідальності перед нелюдським природним, співгромадянами і майбутніми поколіннями.

Концепція екологічного громадянства вказує також на такі особливості екологічних обов'язків громадян, як відсутність їх зумовленості державними кордонами (у цій частині варто вказати, що йдеться про загальні обов'язки не завдавати шкоди навколишньому природному середовищу, однак механізм забезпечення їх виконання і деталізація у більш конкретних зобов'язуючих і забороняючих нормах, безумовно, буде залежати від розсуду держави і може відрізнятися в різних національних правопорядках); відсутність поділу на приватну і публічну сферу.

Концепція екологічного громадянства великою мірою базується на визнанні небезпеки, яку надмірне споживання становить для природи. Громадяни, які не підходять добросовісно і відповідально до виконання своїх екологічних обов'язків, становлять, на думку прихильників цієї концепції, одну із основних причин екологічних проблем людства. За висловом П. Латта, реалізація екологічних обов'язків громадян має являти собою певне самообмеження, на підставі якого формується відповідний стиль життя, спрямований на мінімізацію негативного впливу людини на навколишнє природне середовище [15, р. 380].

Водночас, визнаючи цінність концепції екологічного громадянства, варто підкреслити небезпеку її абсолютизації: безумовно, виконання громадянами своїх екологічних обов'язків, добросовісна реалізація яких має тягнути за собою зміну стилю життя в цілому, особливо коли повсякденна діяльність має великі екологічні та соціальні наслідки, має важливе значення для вирішення екологічних проблем; але акцент на індивідуальних екологічних обов'язках не повинен вводити в оману і бути підставою для того, щоб забути про вплив на навколишнє природне середовище, який стає наслідком «складних структурних процесів, що пов'язують людей та інституції в різних соціальних і географічних позиціях». Як наголошує вчений, це призводить до вельми ризикованих тенденцій до деполітизації й приватизації питань захисту навколишнього природного середовища.

Роль правового регулювання у впровадженні концепції «екологічного громадянства» зумовлюється тим, що воно створює відповідний соціальний контекст. Громадяни не є повною мірою вільними у виборі стилю життя і моделі поведінки, вони не можуть діяти повністю за власними уподобаннями. Їхня поведінка спрямовується і контролюється за допомогою правових механізмів. Відповідно, встановлені у джерелах права екологічні обов'язки виконують роль не тільки імперативного способу правового регулювання, забезпеченого у разі порушення силою державного примусу, але й певного орієнтиру у формуванні уявлення про належну поведінку.

Екологічне громадянство означає виконання екологічних обов'язків не тому, що за їх невиконання може бути застосовано штраф, а через розуміння цінності навколишнього природного середовища. Як відомо, приписи нормативно-правових актів закріплюють права суб'єктів суспільних відносин, встановлюють заборони, покладають обов'язки. При цьому роль нормативного акту є переважно інформативно-регулятивною, превентивною. Здійснювати ті вчинки, які правом передбачені, та не вчиняти тих дій, що правом заборонені, людей підштовхує просте усвідомлення того, що так встановлено правовою нормою. Коли рівень правосвідомості суб'єкта правовідносин досить високий, останній визнає необхідність підкорюватися правовим вимогам, результатом чого є добровільне виконання його приписів, безпосередня реалізація правових норм.

Використання державного примусу для забезпечення виконання екологічних обов'язків є важливим і необхідним інструментом гарантування екологічної стійкості. Однак державний примус може бути спрямовано тільки на зовнішню сторону поведінки, він не створює належної мотивації, а тому його ефект є набагато нижчим, аніж в умовах, коли виконання екологічних обов'язків громадян є їх внутрішнім прагненням.

Висновок. Ідея екологічного громадянства, на відміну від ліберальної теорії, зосереджує свою увагу не на правах, а на обов'язках. Вона пояснює, що джерелом обов'язковості відповідних вимог є розуміння того, що ми впливаємо на життя інших, які живуть нині і які житимуть у майбутньому.

Концепція екологічного громадянства вказує на те, що права й обов'язки не обов'язково повинні бути симетричними, кореспондуючими один одному. У правовій науці статус доктринального отримало положення, відповідно до якого праву однієї особи обов'язково має відповідати обов'язок

іншої особи (фізичної або юридичної, або це може бути держава). Концепція екологічного громадянства вказує на те, що це твердження є справедливим, але доповнює його тезою, відповідно до якої у зворотній ситуації – коли наявний певний обов'язок – зовсім не обов'язково має існувати кореспондуюче право, тобто такому обов'язку не завжди буде відповідати чиєсь право.

В основі концепції екологічного громадянства – визнання безумовної цінності навколишнього природного середовища, що зумовлює покладення на громадян відповідних екологічних обов'язків. Йдеться як про матеріальну цінність (природні ресурси використовуються у господарській діяльності людини; мають рекреаційну цінність, яка раніше належала до нематеріальних цінностей, але останнім часом, у зв'язку з масовим розвитком індустрії туризму і значною чітко визначеною економічною вигодою, рекреаційну цінність відносять до матеріальних цінностей), так і про і нематеріальну (історико-культурну, наукову, виховну, патріотичну, політичну, естетичну, етичну, символічну тощо).

Список використаних джерел:

1. Agyeman J. Justice, governance and sustainability: Perspectives on environmental citizenship from North America and Europe. In, Andrew Dobson and Derek Bell (eds.), *Environmental Citizenship* / Julian Agyeman, Bob Evans. – Cambridge, MA : The MIT Press, 2006. – P. 185–206.
2. Barry J. Sustainability, political judgement and citizenship: Connecting green politics and democracy. In, Brian Doherty and Marius de Geus (eds.), *Democracy and Green Political Thought. Sustainability, Rights and Citizenship* / John Barry. – London : Routledge, 1996. – P. 115–131.
3. Barry J. Vulnerability and virtue: Democracy, dependency and ecological stewardship. In, Bob A. Minter and B. Pepperman Taylor (eds.), *Democracy and the Claims of Nature* / John Barry. – Oxford : Rowman and Littlefield, 2002. – P. 133–152.
4. Barry J. Resistance is fertile: From environmental to sustainability citizenship. In, Andrew Dobson and Derek Bell (eds.), *Environmental Citizenship* / John Barry. – Cambridge, MA : The MIT Press, 2006. – P. 21–48.
5. Carlsson M. Encouraging environmental citizenship: The roles and challenges for schools. In, Andrew Dobson and Derek Bell (eds.), *Environmental Citizenship* / Monica Carlsson, Bjarne Bruun Jensen. – Cambridge, MA : The MIT Press, 2006. – P. 237–261.
6. Carter N. Ecological citizenship and ethical investment / Neil Carter, Meg Huby // *Environmental Politics*. – 2005. – Vol. 14(2). – P. 255–272.
7. Christoff P. Ecological citizens and ecologically guided democracy. In, Brian Doherty and Marius de Geus (eds.), *Democracy and Green Political Thought. Sustainability, Rights and Citizenship* / Peter Christoff. – London : Routledge, 1996. – P. 151–169.
8. Christoff P. Ecological modernization, ecological modernities / Peter Christoff // *Environmental Politics*. – 1996. – Vol. 5(3). – P. 476–500.
9. Curtin D. Ecological Citizenship. In, Engin F. Isin and Bryan S. Turner (eds.), *Handbook of Citizenship Studies* / Deane Curtin. – London : Sage, 2002. – P. 293–304.
10. Dean H. Green citizenship / Hartley Dean // *Social Policy and Administration*. – 2001. – Vol. 35(5). – P. 490–505.
11. Dobson A. Introduction. In, Andrew Dobson and Derek Bell (eds.), *Environmental Citizenship* / Andrew Dobson, Derek Bell. – Cambridge, MA : The MIT Press, 2006. – P. 1–17.
12. Dobson A. Democratizing green theory: Preconditions and principles. In, Brian Doherty and Marius de Geus (eds.), *Democracy and Green Political Thought. Sustainability, Rights and Citizenship* / Andrew Dobson. – London : Routledge, 1996. – P. 132–150.
13. Dobson A. Ecological citizenship: A defence / Andrew Dobson // *Environmental Politics*. – 2006. – Vol. 15(3). – P. 447–451.
14. Hailwood, Simon. 2005. Environmental citizenship as reasonable citizenship. *Environmental Politics* 14(2), 195–210.
15. Latta, P. Alex. 2007. Locating democratic politics in ecological citizenship. *Environmental Politics* 16(3), 377–393.
16. Newby, Howard. 1996. Citizenship in a green world: Global commons and human stewardship. In, Martin Bulmer and Anthony M. Rees (eds.), *Citizenship Today: The Contemporary Relevance of T.H. Marshall*. London: UCL Press, pp. 209–222.
17. Seyfang, Gill. 2005. Shopping for sustainability: Can sustainable consumption promote ecological citizenship? *Environmental Politics* 14(2), 290–306.
18. Smith, Graham. 2005. Green citizenship and the social economy. *Environmental Politics* 14(2), 273–289.
19. Valencia Sáiz, Ángel. 2005. Globalisation, cosmopolitanism and ecological citizenship. *Environmental Politics* 14(2), 163–178.
20. Висоцька О.Є. Етика взаємодії суспільства з природою: морально-ціннісні основи екологічної культури [Текст]: Монографія / О.Є. Висоцька. – Дніпропетровськ: «Акцент ПП», 2012. – 172 с.